

Bašćanska ploča: pismo i jezik

Jurić, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:334095>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Maja Jurić

Bašćanska ploča: pismo i jezik

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivan Jurčević

Osijek, 2011

Sažetak

Bašćanska je ploča najznamenitiji spomenik rane hrvatske pismenosti. Potječe iz oko 1100. godine. Trinaest uklesanih redaka ritmiziranog crkvenoslavenskog i čakavskog izričaja, postalo je jezična i nacionalna vrednota: dokument i monument, povijest i umjetnost. Ploča je polovicom 19. st. pronađena u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru pored Baške na otoku Krku. Od 1934. smještena je u zgradi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Za pismo kojim je pisana Ploča najčešće se kaže kako odražava prijelaz oble glagoljice u uglatu, te da sadržava neka ćirilična odnosno latinična slova. Jezik je hibridan - sjedinjuje osobine hrvatskog tipa staroslavenskog jezika te hrvatskog narodnog (čakavskog) jezika onog vremena. Višestruk je prioritet Bašćanske ploče jer njenim je nastankom ukupna prethodna glagoljaška tradicija svjesno izašla na površinu predstavljajući tako jezičnu i nacionalnu povijest.

Ključne riječi: Bašćanska ploča, jezik Bašćanske ploče, pismo Bašćanske ploče, glagoljica.

Sadržaj

Sažetak	2
Ključne riječi	2
1. Uvod	4
2. Ishodišni pojmovi i teorijski okvir	5
2.1. Sadržaj Bašćanske ploče:	6
2.2. Transliteracija Branka Fučića.....	7
2.3. Struktura Bašćanske ploče	9
3. Pismo Bašćanske ploče	10
3.1. Glagoljica	10
3.2. razlozi kombiniranja glagoljičnih i latiničnih slova na Ploči	12
4. Jezik Bašćanske ploče	14
4.1. Utjecaj ćirilometodskih crkvenih tekstova na jezik Bašćanske ploče.....	15
4.2. Osebujnost jezika Bašćanske ploče.....	16
4.3. Uloga naglaska u tekstu Bašćanske ploče	18
4.4. Jezične osobine kamene kraljevske darovnice	18
5. Umjesto zaključka	20
6. Literatura	21

1. Uvod

Bašćanska je ploča vjerojatno najznamenitiji spomenik rane hrvatske pismenosti. Važnost spomenika očituje se u spominjanju hrvatskog imena i hrvatskog kralja. Pisano je prijelaznim oblikom iz oble u uglatu glagoljicu koja se smatra „hrvatskom“ glagoljicom. Stoga bih se u ovome radu pokušala kritički osvrnuti ponajprije na dosadašnja teorijska promišljanja o Bašćanskoj ploči i njezinom značaju za razvoj pisma i jezika u Hrvata. Ujedno će se pokušati i predstaviti mogući pristup i model za rješavanje uočenih problema u definiranju nastanka, pisma i jezika Bašćanske ploče.

Osnovni je predmet ovoga rada prikaz jezika i pisma Bašćanske ploče. Stoga će me zanimati različiti pristupi prilikom definiranja jezika i pisma Ploče. Svoje ću istraživanje usmjeriti na iščitavanje dostupne literature i mrežnih izvora. Polazište za utvrđivanje teorijskih koncepata i analize Bašćanske ploče nalazim u radovima Stjepana Damjanovića, Matea Žagara i Franje Račkog.

Tekst je organiziran u pet cjelina. Nakon uvodnoga dijela u kojemu objašnjavam terminologiju kojom se služim, nastojala sam utvrditi osnovne pojmove i koncepte koji se susreću u teorijskim radovima o Bašćanskoj ploči. Nastojala sam, nadalje, razjasniti teorijska stajališta koja prikazuju kulturološku i povijesnu vrijednost Ploče. U drugom dijelu rada upućujem i na nekoliko važnih odsječaka u istraživanju Bašćanske ploče poput sadržaja i transliteracije.

U trećem dijelu rada bavim se pismom Bašćanske ploče, a posebno me pritom zanima važnost posebnog, hrvatskog, oblika glagoljice, dok se u četvrtom dijelu rada pažnja usmjerava prema jeziku Ploče koji predstavlja jedan od najponosnijih trenutaka srednjovjekovne povijesti Hrvata.

Na osnovi predstavljenih, opisanih i kritički promotrenih teorijskih koncepata vezanih uz nastanak Bašćanske ploče te na osnovi provedenog istraživanja dostupne literature na temu jezika i pisma Bašćanske ploče izvodim zaključke o važnosti i daljnjem proučavanju Ploče.

2. Ishodišni pojmovi i teorijski okvir

Bašćanska je ploča kameni spomenik (isklesan bijeli vapnenac) visok 99,5 cm, širok 199 cm, a debeo od 7,5 do 9 cm. Izvorno je bila lijevi plutej, pregrada ili paravan, na crkvenom septumu ili pregradi koja je dijelila redovnički kor od prostora za puk, a svojim značajkama, oblikom, veličinom i ornamentom loze koji se proteže rubom ploče odgovara tipičnim plutejima predromaničkog i romaničkog razdoblja na hrvatskoj obali.

Stajala je u crkvi Sv. Lucije u Jurandvoru (Baška draga na otoku Krku), barem do 1752. godine kasnije je ploča postavljena na pod, kao nadgrobna ploča, gdje je 1851. prvi puta zamijećene od strane tadašnjeg bogoslova Petra Dorčića koji je na njeno postojanje upozorio Ivana Kukuljevića Sakcinskog koji ju je predstavio znanosti. 1865. djelomično ju je pročitao krčki kanonik Ivan Crnčić, a potpuno je to učinio 1875. Franjo Rački. Godine 1934. Bašćanska je ploča prenesena u Zagreb i sada se nalazi u atriju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Ploča je danas, nažalost oštećena i napukla na tri dijela, a jedan djelić bordure u gornjem desnom uglu i nedostaje. Budući da je na nekim mjestima oštećena, postoje i različita čitanja istoga teksta. No, većina autora se slaže kako ona pokazuje suverenitet hrvatskoga kralja Zvonimira kao donatora zemljišnog posjeda na otoku. Uz jezično i književno, ta ploča ima i povijesno značenje zbog prvog spominjanja vladareva imena na narodnome jeziku, ime kralja Zvonimira.

Bašćanska ploča, ili kako ju je nazvao Stjepan Ivšić *dragi kamen hrvatske književnosti*, nije prvi spomenik hrvatske glagoljaške epigrafike¹, ali je sigurno najznačajniji. Njezina je važnost višestruka. Ponajprije radi činjenice kako je cjelokupna prethodna glagoljska tradicija na tom kamenom spomeniku izišla na površinu ili kako se Eduard Hercigonja izrazio *Njome su Hrvati izronili iz mraka svoje nedokumentirane povijesti*.

„Trinaest uklesanih redaka ritmiziranog crkvenoslavenskog i čakavskog izričaja, postalo je jezična i nacionalna vrednota: dokument i monument – povijest i umjetnost.“² Kao dokument, ona je pravna potvrda, svojevrsni izvadak iz gruntnice. A kao monument, ona je lingvistički dokaz koji svjedoči formiranju starohrvatskog jezika. Ona je neprestano sadašnjost našeg jezika i našeg bića. Sve je u njoj hrvatsko: ime, jezik, kralj, zemlja i

¹ Postojali su već od sredine 11. stoljeća neki vrlo kratki tekstovi: Plominski natpis sa crkve svetog Jurja u Istri, glagoljski Krčki natpis te dvojezična nadgrobna Valunska ploča na Cresu

² Frangeš, Ivo. Riječ što traje. Zagreb: Školska knjiga, 2005. str. 9.

duhovnost. Trinaest redova uklesanih u kamen, uokvirenih početnim i završnim slovima alfabeta omogućuju rekonstrukciju cjelokupnog „kulturnog“ života tadašnjeg vremena. Ploča je zapis o kralju i kraljevstvu, o crkvi i svećenstvu, o organiziranom javnom život koji počiva na tradicionalnim vjerskim zasadima i pravnim temeljima.³

Višestruk je prioritet Bašćanske ploče jer njenim je nastankom ukupna prethodna glagoljaška tradicija svjesno izašla na površinu predstavljajući tako jezičnu i nacionalnu povijest. Vrijeme pisanja Ploče suvremeni istraživači stavljaju na sam početak 12. stoljeća, točnije na 1105. godinu kada je hrvastko-ugarski kralj Koloman protegao vlast i na dalmatinske otoke i gradove.⁴ No proces usuglašavanja oko vremena njezinog nastanka trajao je gotovo stoljeće i pol. Prema Žagaru⁵ vrijeme nastanka je kraj XI. Stoljeća, odnosno vrijeme nedugo nakon smrti kralja Zvonimira.⁶

2.1. Sadržaj Bašćanske ploče:

1. invokacija (zazivanje Boga)
2. zapis opata Držihe u prvom licu kojim tvrdi da je hrvatski kralj Zvonimir poklonio crkvi svete Lucije zemljište za što navodi svjedoke
3. riječi protiv onih koji bi darovanje zanijekali
4. obveza redovnika te crkve koji neka mole za darovatelje i svjedoke
5. zapis opata Dobrovita u prvom licu koji govori da je on sagradio tu crkvu sa svojih devetero redovničke braće za vrijeme kneza Kosmata
6. zapis u kojem se navodi da su u to vrijeme "Mikula v Otočcu" i "Sveta Lucija" bili ujedinjeni.

Iz sadržaja se može zaključiti da je tekst sastavljen od dijelova koji nisu svi nastali u istom razdoblju, nego u rasponu upravljanja barem dvaju opata, Držihe i Dobrovita. Vjerojatno je došlo do postupnog klesanja tih sastavnih dijelova teksta u dovršenu cjelinu koja je i postavljena na plutej septuma.

Za pismo kojim je pisana Ploča najčešće se kaže kako odražava prijelaz oble glagoljice u uglatu, te da sadržava neka ćirilična odnosno latinička slova. Jezik je hibridan: sjedinjuje

³ Usp. Frangeš, Ivo. Nav. Djelo. Str. 12

⁴ Usp. Margetić, Lujo. O Bašćanskoj ploči. Krk : Povijesno društvo otoka Krka, 1997. str. 10

⁵ Usp. Žagar, Mateo. Kako je tkan tekst Bašćanske ploče. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo etc., 1997. str. 13.

⁶ Prema Goldsteinu razdoblje između 1087. i 1089. godine

osobine hrvatskog tipa staroslavenskog jezika te hrvatskog narodnog (čakavskog) jezika onog vremena.⁷

Upravo ta raznovrsnost, kako pisma tako i jezika, čini Ploču temeljom za istraživački rad koji je zaintrigirao neke od najvećih filologa i povjesničara u hrvatskoj povijesti poput Eduarda Hercigonje, Franje Račkog, Ivana Črnčića i Branka Fučića. Upravo je potonji autor transliteracije za koju se smatra da je najpreciznija i koja se može pronaći u većini dostupne literature.

2.2. Transliteracija Branka Fučića

a[zъ vъime o]tca i s(i)na [i s](ve)tago duha azъ
opat[ъ] držiha pisahъse o ledi[n]ě juže
da zъvъnimirъkralъhrъvatъskъi [vъ]
dni svoj ę vъsvetuju luciju i sv[edo]-
mi županъdesim(i)ra kръ[ba]vě mra[tin]ъ vъ l(i)-
cě pr(i)бъnebža [s] ъprosl[ъ] vin[od](o)lě [ěk](o)vъv(ъ)o-
tocě da iže to poreče klъni i bo(g) i bī ap(osto)la i g e-
van(je)listi i s(ve)taě luciě am(e)nъ da iže sdě žive-
tъmoli za ne boga azъ opatъ d(o)brovitъ zъ-
dah crěkъvъ siju i svoeju bratiju sъ dev-
etiju vъdni kъneza kosъmъta oblad-
ajućago vъsu kъrainu i běše vъ tъ dni m-
ikula vъtočъci [sъ s]vetuju luciju vъ edino

prijevod:

(Ja) U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Ja
opat Držiha pisah ovo o ledini koju
dade Zvonimir kralj hrvatski u
dane svoje Svetoj Luciji. I svjedo-
ci: župan Desimir u Krbavi, Mratin u Li-
ci, Pribineg, ovaj poslanik u Vinodolu, Jakov u o-

⁷ Usp. Žagar, Mateo. Nav. Djelo. Str. 14

toku. Da tko to poreče neka kune ga Bog i 12 apostola i 4 e-
vanđelista i sveta Lucija. Amen. Da tko ovdje živi
neka moli za njih Boga. Ja, opat Dobrovit zi-
dah crkvu ovu i sa svoje braće dev-
eticom u dane kneza Kosmata koji je vlad-
ao svom krajinom. I bješe u te dane N-
ikola u Otočcu sa Svetom Lucijom zajedno.

Slika 1. Bašćanska ploča

Ugrubo analizirajući tekstualni sadržaj može se konstatirati kako prva polovina teksta Bašćanske ploče kao da želi izbrisati postojanje tuđe vlasti na Krku nakon Zvonimirove smrti. Spominje se samo trenutak kada je Zvonimir „u svoje vrijeme“ darovao ledinu i uvođenje u posjed novih vlasnika po Zvonimirovim izaslanicima. Ukratko, jasan smisao prve polovice Bašćanske ploče približno je ovo: Hrvatski kralj Zvonimir nekoć je darovao opatiji sv. Lucije u Jurandvoru zemljište na kojem treba izgraditi samostan i crkvu. Taj dio posebno je važan ponajprije zbog dokaza kako Krk u to vrijeme na priznaje Kolomanovu, a ni Mletačku vlast te na najbolji mogući način pokazuje inat hrvatskog naroda koji će se opetovano isticati kroz cijelu povijest. U drugom dijelu teksta, od 7. do 13. retka, opet se spominje samo jedno ime, ime domaćega vladara Krka, kneza Kosmata, koji je vladao cjelokupnom krajinom. Na taj način Bašćanskom pločom na osobito svečan način Krčki knezovi obznanjuju da je prestalo vrijeme vladavine stranih vladara i njihovih predstavnika i da je domaća obitelj Krčkih knezova uspjela ponovno zavladata otokom i da ona ne priznaje nikakvu stranu vlast.⁸

⁸ Usp. Margetić, Lujo. O nekim osnovnim problemima Bašćanske ploče.// *Croatica Christiana Periodica* 60 (2007), str. 10.

2.3. Struktura Bašćanske ploče

O književnoj strukturi Bašćanske ploče najkompetentnije su pisali Hercigonja i Bratulić. Dok Hercigonja naglašava ritmičko pulsiranje, artikuliranost na logičko smione članke i anaforičko ponavljanje Bratulić je još 1970. godine isticao da Bašćanska ploča nosi odlike književnog izražavanja⁹

Naglašavanje pojedinih uglednika spomenutih u Bašćanskoj ploči zasigurno nije slučajno. Naime, na osnovu veličine slova moguće je zaključiti kako je za sastavljača centralna ličnost župan Desila . drugo mjesto po važnosti zauzima opat Držiha. Upada u oči i ime kralja Zvonimira čije ime zauzima skoro čitav drugi redak. Što se tiče ostalih uglednika spomenutih u tekstu Ploče, poslanika Priba je samo spomenut, opat Dobrovit je dobio mjesto na kraju devetog retka dok je knez Kosmat dobio mjesto u 11. retku. Sve navedeno može poslužiti kao dokaz postojanja hijerarhije i važnosti u društvu.

⁹ Usp. Mesinger, Bogdan. Bašćanska ploča kao osobni životopis. Osijek: Matica Hrvatska, 2009. str. 18.-19.

3. Pismo Bašćanske ploče

Natpis je uklesan glagoljicom prijelaznog tipa, tj. prijelaza iz oble u hrvatsku, uglatu glagoljicu.¹⁰ Evolucija glagoljice i njezinih morfoloških osobitosti nije srodna ni paralelna s evolucijom latinice. Naime, glagoljicu je projektirao Konstantin Filozof, nazvan Ćiril, za slavenski jezik i predao je 863. godine naručitelju, knezu Rastislavu, kao sredstvo koje je poslužilo za put pokrštavanja moravskoga naroda.

3.1. Glagoljica

Glagoljica je staroslavensko pismo nastalo sredinom 9. st., koje se u hrvatskim krajevima zadržalo sve do 19. st., no već početkom 16. stoljeća polako ju istiskuje latinica. Za razliku od ćirilice glagoljica ne podsjeća ni na jedno poznato pismo stoga je teško utvrditi genezu njezina nastanka. Ime pisma dolazi od staroslavenske riječi glagolati što znači "govoriti".

Postoje tri teorije o postanku same glagoljice:

1. egzogena (uzor za svaki glagoljični grafem je neki vanjski sustav)

ključ za nastanak glagoljice traži se u nekom stranom grafemskom sustavu, zbog neposredne blizine i utjecaja logično je da se kao ishodište smatra grčki alfabet. Smatra se kako je temelj glagoljici bilo grčko kurzivno pismo iz 9. stoljeća. Za tu su se teoriju posebno zalagali Isaac Taylor i Vatroslav Jagić.

2. egzogeno-endogena (dijelom je uzor vanjski sustav, a od tog dijela razvijaju se ostali grafemi)

Thorvi Eckhardt, a poslije i Josip Hamm iznose teoriju da je jedan čovjek autor glagoljice. Temeljni stav prilikom iznošenja ove teorije je u tome da se prvotna glagoljica sastojala od dva niza grafema, jedni su se razvili u sustavu, a drugi su u sustav uneseni izvana. Prema ovoj teoriji za autora ovog pisma smatra se Konstantin Ćiril, bizantski redovnik iz Soluna, koji je stvorio originalno pismo, no prirodno je da tako složen posao nije mogao proći bez utjecaja njegovog svjetonazora i njegovog znanja.

¹⁰ Usp. Nazor, Anica. „Ja slovo znajući govorim...“. Zagreb: Erasmus naklada, 2008. str. 28.

3. endogena (ne postoje vanjski uzori, traži se osnovni element unutar sustava)

Finski slavist Georg Černohwostow izražava uvjerenje kako uzor glagoljici ne treba tražiti u jednom od triju najpoznatijih pisama (grčkom, latinskom i židovskom) jer se Konstantin, kao veliki protivnik trojezične hereze nije želio ugledati u te grafije. Po njegovu mišljenju glagoljica je originalno pismo koje počinje križem, a i ostala slova temeljena su na kršćanskim simbolima. Prema njemu postoji nekoliko elemenata u glagoljici, koji spajanjem i alterniranjem stvaraju grafeme. To su križ (simbol spasenja i Isusa), krug (simbol božanskog jedinstva i savršenstva) i trokut (simbol Svetog Trojstva). On je glagoljičke grafeme podijelio u nekoliko skupina: prva sadrži križ, druga elemente križa, treća križ i krug, a četvrta krug i trokut.

Glagoljica se javlja u dva oblika: obla i uglati (vidi sliku 2. i sliku 3.). Danas se pretpostavlja, da je proces tekao od oble preko poluoble do uglate, no pitanje prvenstva vrste glagoljice još nije utvrđeno. Na našim je prostorima obla glagoljica postala uglatom, stoga se često naziva i hrvatskom glagoljicom. Upravo na tragu prelaska oble u uglatu glagoljicu napravljen je i najpoznatiji hrvatski glagoljaški spomenik, Baščanska ploča, koji pokazuje umjerenu oblost. Uglati glagoljica je specifični hrvatski oblik glagoljice. Javlja se u Hrvatskoj počevši od 12. st., a najčešća je u primorskim krajevima, ali se nalazi i u unutrašnjosti Like i Krbave, sve do Kupe, čak do Međimurja i slovenskih krajeva.¹¹

†	A	1	Ɱ	Đ	30	Ɱ	F	500
Ɱ	B	2	Ɱ	K	40	Ɱ	H	600
Ɱ	V	3	Ɱ	L	50	Ɱ	(O)	700
Ɱ	G	4	Ɱ	M	60	Ɱ	(Š)Ć	800
Ɱ	D	5	Ɱ	N	70	Ɱ	C	900
Ɱ	E	6	Ɱ	O	80	Ɱ	Č	1000
Ɱ	Ž	7	Ɱ	P	90	Ɱ	Š	
Ɱ	Dz	8	Ɱ	R	100	Ɱ	(poluglas)	
Ɱ	Z	9	Ɱ	S	200	Ɱ	JA, (I)JE	
Ɱ	(I)	10	Ɱ	T	300	Ɱ	Ju	
Ɱ	I	20	Ɱ	U	400	N/A	J	

Slika 2. Obli glagoljica

¹¹ Usp. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: staroslavenska/starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica Hrvatska, 2004. Str. 54. – 62.

ⱥ	A	1	ⱦ	Đ	30	Ⱨ	F	500
ⱨ	B	2	Ⱪ	K	40	ⱪ	H	600
ⱬ	V	3	Ɑ	L	50	Ɱ	(O)	700
Ɒ	G	4	ⱱ	M	60	Ⱳ	(Š)Ć	800
ⱴ	D	5	ⱳ	N	70	Ⱶ	C	900
ⱷ	E	6	ⱶ	O	80	ⱷ	Č	1000
ⱹ	Ž	7	ⱸ	P	90	ⱹ	Š	
ⱺ	Dz	8	ⱻ	R	100	ⱼ	(poluglas)	
ⱽ	Z	9	ⱼ	S	200	ⱽ	JA, (I)JE	
Ɀ	(I)	10	Ȿ	T	300	Ȿ	Ju	
Ɀ	I	20	Ɀ	U	400	Ɀ	J	

Slika 3. Uglata glagoljica

3.2. Razlozi kombiniranja glagoljičnih i latiničnih slova na Ploči

Budući da se ranije navodi godina 1105. kao najvjerojatnija godina nastanka Ploče bitno je napomenuti kako je Dalmacija tada pripadala Kolomanu na osnovi Kolomanove prisege i sporazuma s dalmatinskim gradovima te tijekom 1105. godine na Krk dolazi Ugarska vojska koja uvlači Krčane u pokušaj osvajanja Raba pa se situacija uvelike mijenja. Na osnovu navedenog izvodi se jedna od teorija koja govori kako je u to doba u benediktinski samostan sv. Lucije došao neki prougarski nastrojen benediktinac kojeg je glagoljica previše podsjećala na nekadašnji samostalni regnum Croatiae et Dalmatiae. A budući da je klesanje Ploče već bilo daleko odmaklo nova je politička situacija ostavila traga u drugom dijelu Ploče, gdje se uz još uvijek izražene elemente uglate glagoljice odjednom pojavljuje sve više i više latiničnih slova.

Obilježja glagoljice koja se pojavljuje na Bašćanskoj ploči je zamjenjivanje prvotnih obliha slova uglatima. Stoga se uglati tip glagoljice, naziva i hrvatska glagoljica. Na Ploči nalazimo i nekoliko neglagoljičnih slova (I, O, M, N, T, V). neki su u njima vidjeli grčko-ćirilična, a većina istraživača latinična slova. Zanimljivo je da je riječ o slovima koja su ista u

latinici i ćirilici, osim zadnjega, tj. osim bilježenja v kao B gdje je riječ očito o ćirilicnom slovu.¹²

Slovo „i“ ima u Ploči dva oblika, jedan stariji, koji se izravno povezuje na stariju oblu glagoljicu (gornji dio, malu pačetvorinu i donji dio te polukružnicu koja se na svojem gornjem dijelu izravna i tako povezuje s gornjom pačetvorinom) i jedan noviji, latinični „i“, tj. okomita crta s kratkom vodoravnom crticom na vrhu i dnu slova. Zanimljivo je da je do devetog retka klesar rabio isključivo stariji tip, a ni jedan put latinični „i“ koji se pojavljuje od devetog retka nadalje i to u alternaciji sa starijim oblikom. Na osnovu navedenih činjenica možemo zaključiti kako teorija o više klesara na Bašćanskoj ploči svoje ishodište nalazi u kombiniranju glagoljičnih i latiničnih simbola.¹³

Ostale dublete na ploči su:

- Stari oblik glasa „m“ pojavljuje se do petog retka, a novo latinično „m“ pojavljuje se tek u osmom retku u riječi am(e)nb
- Starije „o“ pojavljuje se isključivo od devetog retka kada se pojavljuje novo latinično „o“ iako se u sredini opet pojavljuju dva stara „o“ u riječima „boga“ i „opat“
- Novo latinično „t“ pojavljuje se tek u desetom retku riječi „bratiju“
- Latinično „n“ pojavljuje se samo u posljednja dva retka, dok se staro glagoljično „n“ sačuvalo kroz ostali dio teksta
- U 13. retku upisano je na jednom mjestu (navodno) ćirilicno „v“
- Samo u 12. i 13. retku pojavljuje se poseban znak za poluglas¹⁴

Kako bi objasnili navedene nejednakosti istraživači Bašćanske ploče, koji su navedeni u ranijem tekstu, dugo su iznosili različite teorije. No, jedini koji je to pokušao nešto šire objasniti je Hamm. On zastupa ideju o sukcesivnom postanku natpisa: on vjeruje kako je u doba Zvonimira sam opat Držiha započeo klesanje ploče dok je desetak ili nešto više godina kasnije Držihin nasljednik, opat Dobrovit nastavio klesanje Ploče te uveo nova slova „m“ i

¹² Damjanović, Stjepan. Slovo iskona. Str. 215.

¹³ Usp. Margetić, Lujo. Bašćanska ploča. Rijeka: Povijesno društvo Rijeka, 2000. Str. 21.

¹⁴ Isto. str. 29

„o“ te latinsko slovo „i“, no Hamm iznosi i teoriju kako je u priču bio uključen i treći klesar koji je dodao latinska slova „t“ i „n“ i nove posebne znakove za poluglas.¹⁵

Nakon Hammove teorije pojavili su se mnogi radovi koji opovrgavaju tu teoriju, poput Štefanićeve teorije kako je pojava dubleta posljedica privremenog prodora ćirilske grafijske građe na hrvatsko glagoljaško područje. Isto tako mnogi autori navode kako je Ploča nastala odjednom te kako pojave dubleta dokazuju prijelaz iz oble u uglatu glagoljicu. No, vjerujem kako su to samo nagađanje te da bi trebalo dobro promisliti o teoriji koju je iznio Hamm. Mišljenja sam kako je pojava dubleta u Ploči nastala pod utjecajem nekog vanjskog elementa te vjerujem kako je teorija koju iznosi Margetić o prougarskom benediktincu koji je izravno u postojeći predložak za klesanje ploče ubacio sporna slova i to ona za koje je smatrao da će probuditi najmanji otpor u redovničkoj i prohrvatski nastrojenoj zajednici.

4. Jezik Bašćanske ploče

Kroz povijest je vidljivo kako je nepismenost u vlastitome jeziku sudbina mnogih naroda, pa tako i svih Slavena koji su se u 7. i 8. stoljeću naseljavali na prostor Balkana. Ono, relativno malo, što saznajemo o njima u spomenuta dva, tzv. tamna stoljeća, znamo iz stranih izvora. Tek u 9. stoljeću, kad je njihov novi franački vladar Karlo Veliki prihvatio kršćanstvo kao vjeru, hrvatski su svjetovni i crkveni dostojanstvenici, koji su bili nositelji tadašnjeg obrazovnog i kulturnog života, po ondašnjem principu *koga država, toga i vjera*, počeli pisati latinski, tj. jezikom svojih poglavara, što bi u slučaju tadašnje Hrvatske značilo pod nadležnosti pape. Zanimljivo je kako je tek tada, bar najviši vladateljski sloj postajao pismen.

Zato je razumljivo što iz razdoblja 9. stoljeća, koliko nam je zasada poznato, nalazimo latinske natpise poput *Pro duce Trepim* iz Rižinica podno Klisa (s Trpimirovim imenom i njegovom kneževskom titulom), a iz drugih lokaliteta dio uklesanoga teksta, npr. *Branimiro umi...*, pa Držislavov natpis, Muncimirov natpis iz godine 859., zatim Nadgrobna ploča kraljice Jelene iz 976. godine itd. Iako su to latinski pisani tekstovi, osobna su imena u njima hrvatska, dakle starija od prvih hrvatskih pisanih spomenika.¹⁶

¹⁵ Usp. Hamm, Josip. Datiranje glagoljskih tekstova. Zagreb: Staroslavenski institut u Zagrebu, 1952. str. 522. citirano prema: Margetić, Lujo. Bašćanska ploča. Str. 29

¹⁶ Usp. Moguš, Milan. Kako pročitati Bašćansku ploču.// Senjski zbornik 37, 1(2010) str. 35.

4.1. Utjecaj ćirilometodskih crkvenih tekstova na jezik Bašćanske ploče

U drugoj su polovici 9. stoljeća dopirali do tek pokrštenih Hrvata ćirilometodski crkveni tekstovi, nastali ne samo prema grčkome prijevodu biblijskih tekstova Svete Braće nego i prema njihovu preuzimanju jezika solunskih Slavena. Simptomatično je kako je ćirilometodski utjecaj bio snažan, pogotovo kod nižega svećenstva, uglavnom redovnika koji su se odupirali latinskim utjecajima Crkve i pape. No, koliko god ćirilometodski utjecaj bio snažan, nije mogao zaustaviti prodore s druge strane, sa strane jezika hrvatskoga tronarječnoga puka jer je upravo taj puk trebalo pokrštavati, odnosno te je pripadnike slavenskoga poganstva trebalo učiniti katoličkim vjernicima.

Pučki tip jezika u najranijim djelima glagoljske epigrafike, a posebno vidljiv u tekstu Bašćanske ploče takozvana je *lingua vernacula*, a nazočan je u hrvatskoj književnosti ranije nego u drugim slavenskim pa i romanskim kršćanskim zemljama.¹⁷ Razumljivo je što su se zbog spomenute nakane prihvaćale i one brojne romanske tuđice koje su se, po svoj prilici, već bile udomaćile u hrvatskome jeziku, dakako s fonološkim prilagođivanjem, poput *oltar* (< *olstarъ* < lat. *āltāre*), *korizma* (< lat. *quādrāgesima*, *quāresima*), *pogan(in)* (< lat. *pāgānus* "prvotno: seoski, seljak"), *sotona* (< lat. *sātānās*), *osъ* (< lat. *āxis*), *kobyła* (< lat. *cāballus*) i sl.¹⁸

Sve to ne umanjuje osnovnu istinu da je ćirilometodski prodor u jezičnome smislu bio prodor staroslavenskoga jezika u prostor naseljen Hrvatima. On se rabio ponajprije u crkvi, u bogoslužju, zbog čega su hrvatski vladari bili svojedobno od pape čak i ukoreni. Unatoč spomenutu ukoru staroslavenski je jezik bio Hrvatima neusporedivo razumljiviji od latinskoga, pa je i izvan crkve postajao, između 9. i 11. stoljeća, jezik njihovih prvih zapisa i knjiga, njihov prvi pisani slavenski jezik. "Postavši književnim jezikom na širokom slavenskom prostoru, staroslavenski je stupao u žive odnose sa slavenskim govornim, poslije i pisanim, jezičnim idiomima, što je rezultiralo različitim oblicima miješanja jezičnih elemenata. Od 12. st. nadalje pišu se tekstovi na, tzv. redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika".¹⁹

Hrvatski je jezik, otkad se za njegov ustroj zna kao činjenicu, a ne pretpostavku, zapravo pisani odnosno književni jezik. I kao književni jezik imao je ulogu standardnosti, ulogu norme, barem uporabne, jer je standardni jezik uvijek pisani. Da je to tako, možda

¹⁷ Frangeš, Ivo. Nav. Djelo. Str. 11.

¹⁸ Usp. Moguš, Milan. Nav. Djelo. Str. 36.

¹⁹ Damjanović, Stjepan. Jezik hrvatskih glagoljaša. Zagreb : Matica hrvatska, 2008. str. 107

najbolje pokazuje upravo najvažniji hrvatski pisani spomenik, tj. Bašćanska ploča od koje i počinju najbitnije spoznaje o hrvatskome jeziku.

4.2. Osebnost jezika Bašćanske ploče

Prema istraživanju Stjepana Damjanovića²⁰ na Ploči se dosljedno upotrebljavaju *jerovi* i time "tekst poštuje zakon otvorenih slogova, tj. zakon po kome svaki slog mora završavati samoglasnikom, a koji je jedan od temeljnih zakona u praslavenskom i u staroslavenskom jeziku"²¹. Lako se složiti s Damjanovićem "da u našim tekstovima *jerovi* odlično čuvaju svoje mjesto i da te činjenice govore protiv rasprostranjenoga mišljenja da su *jerovi* u tim tekstovima samo elementi grafijske konzervativnosti i da nemaju nikakvu fonološku vrijednost".²² No, zbog neobrativosti pojava, što je temelj svakomu povijesnomu zbivanju, dotadašnjega jezika kao uređenoga sustava znakova više nema. Ako je izgubljena jedinica (npr. završni -ь i -ѣ) bila, pored ostalih vokala, čak nositeljem jednoga od temeljnih zakona, onda bez te jedinice, takva zakona također više nema. Može nova jedinica, koja je zasigurno imala svoju fonološku vrijednost, preuzeti i dužnost stare jedinice, ali to je, strogo uzevši, u velikoj mjeri nova situacija.

U tome je smislu, gubitkom završnih samoglasnika -ь i -ѣ, odnosno njihovo svođenje na samo jedan fonetski izjednačen samoglasnik, zaista počelo prestajati razdoblje praslavenske glasovne harmonije, koji je ranije naveden kao jedan od temelja u praslavenskom i staroslavenskom jeziku, odnosno zakona otvorenoga sloga, jer je i taj jedan samoglasnik, koliko god bio fonetski sličan ostalim samoglasnicima ili različit od njih, postupno prestajao postojati, tj. nije više imao prijašnje fonološke vrijednosti.

Zbog svega se toga može reći da je, nastupilo razdoblje zasebnih putova razvoja pojedinih slavenskih jezika. Uostalom, baš to potvrđuje Bašćanska ploča. Damjanovićeve analiza s rezultatom: *a-zъ o-pa-tъ drъ-ži-ha pi-sa-hъ* itd. pokazuje da u vrijeme nastanka darovnice hrvatskoga kralja Zvonimira praslavenskoga i kanonskoga staroslavenskoga fonološkoga sustava više nema (jer osim fonema ь nema ni još nekih ranijih fonema).

Spomenuta analiza čak sugerira da je i prije Ploče zacijelo bilo u Hrvata ploča koje su, vjerojatno nakon napisanih kartulara, uklesane njihovim jezikom po istom principu pisanja

²⁰ Usp. Isto. str. 171. – 173.

²¹ Isto. Str. 173.

²² Isto.

Jurandvorskoga kamena. Naime, ustroj se svakoga pisanoga jezika unaprijed više-manje zna jer je njegov standardni oblik uvijek pisani jezik. A pisani je pak jezik uvijek uspomena.

Budući da je prestajanjem pa i prestankom glasovne harmonije nastupilo razdoblje zasebnih putova pojedinih slavenskih jezika, potrebno je razmotriti zaseban hrvatski fonološki razvoj. Ako prihvatimo činjenicu da jerova kao zasebnih fonema više nije bilo u hrvatskome jeziku u doba klesanja Bašćanske ploče, onda podupiremo spoznaju da su *ь* i *ѣ* već bili prešli u novi fonem (koji u fonologiju bilježimo znakom *ə*, a zovemo "šva") koji se onda ili reducirao, ako je bio nenaglašen, ili se počeo realizirati kao *a* odnosno *e*, ako je bio nosilac naglašenoga sloga.

Druga je promjena, također vidljiva u tekstu Ploče, prijelaz fonema *y* u *i*. Drži se da su se fonemi *i* i *y*, i pored svojih artikulacijskih razlika, slili u jedan fonem s dvjema glavnim varijantama od kojih se jedna (*i*) nalazila iza mekih konsonanata, a druga (*y*) iza tvrdih. Budući da je u hrvatskom jeziku relativno rano nestalo razlike po palatalnosti, mogla su ta alofonska obilježja *i* i *y* potpuno utrnuti. To je izazvalo artikulacijski pomak u usnoj šupljini kod *y* još više prema naprijed identificirajući se tako potpuno sa *i*: npr. *byti* > *biti*, itd. Razumije se da je promjena toga smjera (*y* > *i*) potrajala relativno dugo, kako pokazuju zapisi nekih hrvatskih antroponima (npr. *Нунъ* > *Nin*, *Солунъ* > *Solin*, *Рымъ* > *Rim*), da bi proces bio dovršen negdje krajem 11. stoljeća. Razumljivo je također i to da su se, izjednačivanjem *y* sa *i*, pojavili homonimi, od kojih su neki ostali do danas, kao npr. *biti* "tući" (prezent *bijem*) prema *byti* > *biti* "pomoćni glagol" (prezent *jesam*).

Treću promjenu raspoznavamo u preobrazbi starih nosnih vokala *ŏ* i *ę*. Da su spomenuti vokali bili sastavnim dijelom hrvatskoga fonološkoga sustava u doseljenju i naseljenju Hrvata na Balkan unatoč izostanku njihove zapisivosti, govori nam činjenica da na Bašćanskoj ploči nalazimo redovito uklesano „*e*“ umjesto starijega fonema „*ę*“ (npr. *кѣнеза* < *кѣнеза*, a vjerojatno i *ime* < *imę*, kad bi početak ploče bio čitljivo napisan) pored jedinoga primjera svoje, dok je umjesto starijega fonema *ŏ* uvijek nalazi u (npr. *svetuju* *Luciju*).

Veoma vjerojatnu realizaciju vokala *i* umjesto prethodnoga „*ê*“ nalazimo, bez obzira na grafiju, već u prvim hrvatskim spomenicima. Zato Damjanović²³ smatra da postoje dovoljni razlozi da se tim istim grafemom *ê* mogao zabilježiti morphem *-i* ne samo u *Ljd. Кръбавѣ* (= *Krbavi*) i *Vinodolѣ* (= *Vinodoli*) nego vjerojatno i u *Ljd. ledinѣ* (= *ledini*), *Licѣ* (= *Lici*), *Otocѣ* (= *Oto[č]ci*), pa i u *crĕkъvъ* jer oblik *crikav* može biti u *čakavaca* ne samo *Njd.* nego i *Ajd.* (što odgovara staroslavenskomu obliku *crĕkъvъ*). Tomu je rješenju blizak i oblik

²³ Damjanović, Stjepan. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Str. 173.

sdê (< stsl. ѕѣдѣ), jer su i prilozi po postanju nekakvi skamenjeni padeži. Opisani hrvatski fonološki sustav dopušta nam da pokušamo predočiti i njegov potpuni ostvaraj u tekstovima prvih hrvatskih pisanih spomenika.²⁴

4.3. Uloga naglasaka u tekstu Bašćanske ploče

Ako je tekst Bašćanske ploče, početak naših prvih pravih spoznaja o vlastitome jeziku, onda je on to ne samo u tekstološkome smislu nego i u naglasnome. Fučić upozorava kako Bašćansku ploču "treba čitati ne sa štokavskom nego s čakavskom akcentacijom" i da je znakom ` obilježio samo naglasno mjesto na nekim riječima, npr. Az, v ime Otcà i Sina i Svètago Dùha.²⁵

4.4. Jezične osobine kamene kraljevske darovnice

Brojni autori Bašćansku ploču karakteriziraju kao početak povijesnog, spomenikom zasvjedočenog, razvoja hrvatskog jezika. Takve tvrdnje dakako nisu isto što i tvrdnje da je Ploča pisana hrvatskim jezikom. Zanimljivo je pogledati kako razni autori (poput Stjepana Ivšića, Franje Račkog i Milana Moguša) nabrajaju staroslavenizme u tekstu. Oni spominju ove riječi: *az, iže, juže, svoje, svetaja, svetago, obladajućago, svoeju, živet*, uzimajući očito u obzir staroslavenizme i na fonološkoj i na morfološkoj i na leksičkoj razini. Budući da je su to samo od nekih leksema koji se spominju na Ploči i nije lako razvrstati lekseme, pogotovo jer se tu radi o genetski srodnim sustavima.

Ujedno se ne može iscrpno opisivati hrvatska redakcija općeslavenskog književnog jezika jer nam nedostaju detaljnija znanja i o njenom odnosu prema kanonskom staroslavenskom i prema drugim redakcijama. Stoga idiom kojim je oblikovan tekst Bašćanske ploče možemo okarakterizirati kao „*hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika ili staroslavenskohrvatski amalgam.*“²⁶

Rački je primijetio kako pisar Bašćanske ploče upotrebljava poluglas *jer*, u slučaju Bašćanske ploče *jor*, no tu se radi o grafijskom konzervativizmu, a ne o obilježju kakvih fonoloških vrijednosti. Bašćanska ploča kao malo koji staroslavenski dokument dosljedno

²⁴ Usp. Moguš, Milan. Nav. djelo. Str. 38. - 40.

²⁵ Fučić, Branko. Terra incognita. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 2001., Str. 114

²⁶ Damjanović, Stjepan. Jezik Bašćanske ploče. // Fluminensia 2 (1989). str. 74.

poštuje zakon otvorenih slogova koji se smatra jednim od temeljnih zakona u praslavenskom i staroslavenskom jeziku. Kako bi pisao u skladu s tim zakonom, pisar je stavio drugi poluglas i u Kosmatovo ime, a suvišni *jor* u riječi *krainu* samo naglašava tu svjesnu namjeru da se piše u skladu sa spomenutim zakonom.

Promotre li se tekstovi nastali na hrvatskom tlu u to vrijeme (Bečki listići, Splitski odlomak misala, Grškovićev odlomak apostola, Mihanovićev odlomak apostola i Bašćanska ploča) kao jedna cjelina, mogu se izvući sljedeći zaključci:

- Uvijek se upotrebljava samo jedan znak
- Taj znak je uvijek *jor*
- Nikada se poluglasi ne zamjenjuju tzv. punim samoglasnicima
- Nikada nisu ispušteni na mjestima na kojima ih očekujemo
- Pojavljuju se na mjestima gdje ih u praslavenskom nije bilo radi razbijanja kombinacije konsonant + sonat²⁷

U navedenim tekstovima *jerovi* odlično čuvaju svoje mjesto i nisu skoro nikada zamijenjeni tzv. punim vokalima. Grafem *jat* javlja se na ploči 9 puta, dva puta označava skupinu ja, tri puta se javlja kao grafički morfem u lokativu s prijedlogom, jednom u kontrahiranom imperfektu pomoćnog glagola *beše*. U svim tim primjerima *jat* stoji u skladu sa staroslavenskom normom.

Na osnovu izloženih jezičnih pojedinosti možemo zaključiti kako je veza Bašćanske ploče s najstarijim starohrvatskim i staroslavenskim dokumentima evidentna te da je temeljni jezični sloj kojim je ona pisana staroslavenski. No nije moguće sa stopostotnom sigurnošću utvrditi je li ovdje riječ o hrvatskoj redakciji staroslavenskoga jezika ili se radi o nekom drugom obliku interferiranja²⁸ staroslavenskoga i starohrvatskoga idioma.

²⁷ Usp. isto. Str. 75

²⁸ Preklapanje jezičnih izraza iz različitih sustava na istom sadržaju

5. Umjesto zaključka

Bašćanska ploča godinama intrigira najveće hrvatske mislioce. Njena vrijednost je neporeciva, ne samo s nacionalnog nego i s kulturnog stajališta. Slobodno možemo konstatirati kako je njena percepcija u društvu prerasla u mitski objekt hrvatske povijesti i kulture. Nastavši u prijelaznom trenutku hrvatske državne, ali i crkvene, povijesti te u trenucima konstituiranja vlastitog kulturnog identiteta ona je klesana kako bi postala vječni dokument postojanja hrvatstva u to doba. Simptomatične su činjenice koje možemo povezati uz nastanak Ploče, pedesetak godina nakon crkvenog raskola prikazala je svoju privrženost zapadnoj Crkvi, petnaestak godina od smrti posljednjeg hrvatskog kralja oslanja se na svoje hrvatske temelje iako se pojavljuje samo par godina nakon padanja pod ugarsku krunu.

Zanimljivo je kako su istraživanje Bašćanske ploče pratile konstantne polemike i nejasnoće. Čak i sama godina njezina nastanka istraživačima je godinama omiljena tema. Iščitavanje njezina teksta je toliko komplicirano da je već dobilo nekoliko za zasebnih knjiga, iščitavanje ujedno predstavlja i kronologiju intelektualnog i spoznajnog razvoja hrvatske znanstvene zajednice na temu Bašćanske ploče.

Iako se smatra kako je većina povijesnih činjenica na Ploči razjašnjeno postoji problem oko čitanja kraja četvrtog retka. Oštećeno mjesto toliko je nečitljivo da su glagoljski paleografi uglavnom čitali ono što su htjeli vidjeti. No, sve nade da bi se čak i uz pomoć moderne tehnologije taj dio mogao pročitati padaju u vodu zbog činjenice kako je taj dio namjerno oštećen. Naime, jedino na tom mjestu oštećenje je nastalo dlijetom tj, do oštećenja nije nastalo habanjem uslijed vremenskih utjecaja ili hodanja po ploči.

Koliko god promišljali o Bašćanskoj ploči i njenom utjecaju na povijest nećemo moći dovoljno prikazati njezin značaj. Stoga završavam ovaj rad sa zahvalom svim istraživačima koji su nam omogućili i približili važnost Bašćanske ploče kao jedne od začetnice stvaranja hrvatskog nacionalnog identiteta.

6. Literatura

1. Damjanović, Stjepan. Jezik Bašćanske ploče. // *Fluminensia* 2 (1989). Str. 71. – 77.
2. Damjanović, Stjepan. Jezik hrvatskih glagoljaša. Zagreb : Matica hrvatska, 2008.
3. Damjanović, Stjepan. Slovo iskona: staroslavenska / starohrvatska čitanka. Zagreb: Matica Hrvatska, 2004.
4. Frangeš, Ivo. Riječ što traje. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
5. Fučić, Branko. Terra incognita. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 2001.
6. Margetić, Lujo. Bašćanska ploča. Rijeka: Povijesno društvo Rijeka, 2000.
7. Margetić, Lujo. O Bašćanskoj ploči. Krk : Povijesno društvo otoka Krka, 1997.
8. Margetić, Lujo. O nekim osnovnim problemima Bašćanske ploče.// *Croatia Christiana Periodica* 60 (2007)
9. Mesinger, Bogdan. Bašćanska ploča kao osobni životopis. Osijek: Matica Hrvatska, 2009.
10. Moguš, Milan. Kako pročitati Bašćansku ploču.// *Senjski zbornik* 37, 1(2010)
11. Nazor, Anica. „Ja slovo znajući govorim...“. Zagreb: Erasmus naklada, 2008.
12. Žagar, Mateo. Kako je tkan tekst Bašćanske ploče. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo etc., 1997.